

LÁSZLÓ ORSOLYA

ÉLETEKEN ÁT – CSONTOKON KERESZTÜL

AZ ANTROPOLÓGIA MÚLTJA, JELENE ÉS JÖVŐJE

A KIÁLLÍTÁSI TEREKBE

Foglalkozása? – antropológus. Ezt a választ olykor mély értetlen csend követi, vagy épp ellenkezőleg, kérdések áradatát indítja el. Csend esetén mindenképpen ki szoktam egészíteni a válaszomat azzal, hogy a régészetben dolgozom, vagy – a konkrétabb lényegre rátapintva – emberi csontokat vizsgállok, amivel akár még nagyobb hallgatásba taszítom az embereket. Érzelmi reakciótól függetlenül a munkámról való beszélgetések innen végtelen irányba haladhatnak tovább, kezdve az egyiptomi múmiáktól Dr. Csont népszerű karakteréig. De miért is van ez?

Tudománytörténeti bevezető, amit általában unalmasnak találunk, de valóban az?

Az antropológia, más néven embertan, az emberi maradványokkal foglalkozó tudomány, amelynek gyökerei egyaránt erednek a régészetben és az emberi evolúciókutatásban. Az antropológia időszámítása, ha egy személyhez és időponthoz kellene kötni, akkor 1861-től indul, a Paul Broca által alapított Párizsi Antropológiai Társaság megalakulásával. Akkoriban az antropológia fő feladatának és céljának az „emberi rasszok” tanulmányozását tartották, ami Darwin evolúciós elméletének térnyerésével az ember származásának és az emberfélék tér- és időbeli változatosságának vizsgálatával egészült ki. Emiatt a kezdetekben leginkább az emberi arc- és agykoponya volt fókuszban, és sokáig kellett arra várni, hogy az emberi maradványok iránti tudományos érdeklődés ne csak a koponyák gyűjtésére korlátozódjon. Az antropológusok célja csak az emberi maradványok átfogó archívumának létrehozása volt annak érdekében, hogy leíró és statisztikai elemzéseket végezhesenek, következtetéseket vonva le az emberi faj különböző típusairól és leszármazási vonalairól

(Hrdlika 1918; Procopio 2019). Hogy mennyire uralkodó volt ez a nézet, jól mutatja az alábbi beszélgetés, amely Broca és a hazai antropológia megalapítója, Török Aurél között zajlott le a párizsi vilákiállításán:

„Hát önök, nemes magyarok, ide jönnek protestálni, hát önök csak beszélni tudnak? Nálunk csak tényekkel lehet előállni. Hát hozott-e tanár úr magával koponyákat, hogy dr. Benedict urat megcáfolhassa... Önök maguk nem tartják érdemesnek, hogy saját fajukat kutassák? Hát hol vannak önöknél a koponyagyűjtemények?”

¶ A szemrehányónak hangzó kijelentés Török Aurélt cselekvésre készítette egy olyan hazai környezetben, ahol az ember-tan tudományára való igény már megjelent Rómer Flórisnak (a magyarországi régészet atyjának), valamint két neves orvosdokornak, Scheiber Sámuelnek és Lenhossék Józsefnek köszönhetően. Így alakult meg 1881-ben Magyarország legelső antropológiai gyűjteménye, egyben az első antropológiai múzeum és intézet, a világ egyetemi antropológiai intézeteinek sorában ötödikként, Európában pedig negyedikként. Lefektetve ezzel a későbbi hazai antropológiai élet alapjait (Farkas és Dezső 1994). Az ELTE Embertani Tanszékének „Török Aurél gyűjteményét” 2021 óta tartós letétként a Magyar Természettudományi Múzeum Embertani Tára őrzi.

„Az emberi testben 206 csont és 32 fog van és ezeknek mind van saját története...” Clyde Snow (1928–2014) igazságügyi antropológus

¶ A régészet és az embertan is nehezen mozdult el a leíró, kategorizáló szemlélettől, a helyzet csak az 1970-es évektől változott meg. Nagymértékű megújulásra volt szükség, nemcsak a kutatási kérdések, de a módszertani megfontolások terén is. Lényeges felismerés volt, hogy a régészeti leleteket már nemcsak mint tárgyakat, hanem mint egy kulturális tevékenység termékeit kezdték el értelmezni a hozzájuk kapcsolódó egyéb jelenségekkel együtt. Ez a megközelítés igen hamar kifejtette

hatását a régészethez szorosan kapcsolódó természettudományokban is; az archaeozoológia, majd az antropológia területén (Buikstra 1977). Egyre inkább azt is felismerték, hogy ezeket a tudományágakat össze kell kapcsolni, mivel a történeti események számos környezeti, társadalmi és kulturális tényezők összjátékára vezethetők vissza (Renfrew 1987). Ezért kezdték el használni a bioarchaeológia fogalmát, amelynek megteremtésével létrejött egy új nézőpont az emberiség elmúlt tizenkétezer évének kutatásához. A bioarchaeológia ötvözi a régészetet, az antropológiát, az archaeozoológiát, és felhasználja a történelem, a szociológia, a biológia, a kémia, a geológia és az igazságügy területéről származó ismereteket, elméleteket is. Az elmúlt húsz év technikai vívmányai nagy mértékben megnövelték az emberi maradványokban rejlő információk mennyiségét is. A taxonómiai szemléletet egy olyan multidiszciplináris perspektíva váltotta fel, mely az embertani maradványokat is egy folyamat eredményeként, ok-okozati történések összjátékában kezdte el szemlélni. Felismerték annak a fontosságát is, hogy kihangsúlyozzák az ember kettősségét, azt, hogy az ember egyrészt biológiai lény, amely egy adott környezet hatás-ellenhatás viszonyaiban él, ugyanakkor szociális entitás is egy társadalmi és kulturális rendszerben. Ezzel új irányzatok, kutatási témák indultak el. Számos konferenciát rendeztek, publikációk sora jelent meg, kutatócsoportok jöttek létre, így a *Bioarchaeology of Disabled* – a mozgásképtelenség biorégészete, *Bioarchaeology of Children* – a gyermekek biorégészete, *The Bioarchaeology of Space and Place* – a tér és a hely biorégészete. Egyre inkább előtérbe került a paleopatológia tudománya is. Így már nemcsak az egykor élt emberek számokkal leírható tulajdonságait kezdték el megismerni, hanem az egykor éltekben lezajlott kóros folyamatokat is, amelyekből akár az embert érő környezeti, fizikai hatásokat is rekonstruálni lehet.

- ¶ Ehhez már nem volt alkalmas a klasszikus mérés, meg kellett ismerni a csontszövet dinamikus tulajdonságait, a benne rejlő rejtett információkat. A technológia gyors fejlődése beszűrődött a természettudományos vizsgálatokba is olyan mikroszkopikus dimenziókat feltárva, ami a csontszövet

Török Aurél III. Béla koponyájával

Forrás: *Természettudományi Közlöny*, 1942 (74. évfolyam, 1128. füzet)

legrejtettebb összetevőin keresztül egy új, a múltba néző teleszkópot fedezett fel számunkra.

Emberi maradványok a kiállítóterben, amikor van cél és van üzenet? „Non omnis moriar – azaz: Nem halok meg egészen – és Memento mori – Emlékezz a halálra!”

- ¶ Azt, hogy mi látható ebben a múltba tekintő teleszkópban, sokszor nehéz mindenki számára érthetően átadni, ezért ez rendkívül izgalmas kihívás is a szakember számára. A tudományok összeolvadásával, az új módszertani megoldások, technikák megjelenésével a kiállítások megújulása is szükségessé vált.
- ¶ A múzeumok régóta kielégítik azt az igényt, hogy emberi maradványokat láthassunk. Ez egyrészt a múltunk iránti érdeklődésből, másrészt – be kell vallani –, morbid kíváncsiságból is fakad. Ha képzeletben ellátogatunk a világ különböző részein lévő múzeumokba, láthatunk mocsárban konzerválódott múmiákat a British Museumban vagy Dániában, a Silkeborg Museumban. Ez utóbbiban egy viking harcos hamvasztott maradványait is, akit hajójával együtt égettek el. Ha pedig a Kínai Nemzeti Múzeumban járunk, egy sértetlen újkőkori sírt csodálhatunk meg.
- ¶ Talán az emberi maradvány az egyik olyan dolog egy kiállítóterben, ami vitrin mögött is mindig érdeklődést vált ki, és elgondolkodtat. Eleinte főleg kiállított koponyákkal találkozhatott a látogató – sokszor minden régészeti, történeti kontextus nélkül – vagy olyan látványos érdekességekkel, mint a koponyalékelés, a torzított koponyák. Ebbe a körbe sorolhatók az egykor élő embereken cirkuszi látványosságként is mutogatott anatómiai csodák, rendellenességek vagy azok preparátumai is.
- ¶ Ma a kutatók feladata, hogy mindezt meghaladva mutassák be az emberi maradványok tudományos jelentőségét a mai ember számára. A bioarchaeológia innovatív szemlélete nagy segítség ebben, mivel az emberi maradványok is részét képezik annak a rekonstrukciós munkának, aminek középpontjában az egykori társadalmi közösségek működése áll.

A váci múmiák a Mummies of the World kiállításban, Philadelphia, 2021
Sajtófotó

Így az embertani leletek az alapján is értelmezhetővé válnak, hogy mit mondanak el egy adott közösség tagjairól. Bizonyos társadalmi csoportokat, rétegeket (például gyermekek, nők) külön is értelmezhetünk. Ezáltal sokkal jobban feltérképezhető egy adott népesség életmódja, egészségi állapota és a mögöttük rejlő ok-okozati összefüggések, de akár az egykori emberi közösségek közötti interakciók is.

- ¶ Az új mikrobiológiai módszerek megjelenésével a válaszadási lehetőségek is végtelen lehetőséget tártak fel. A klasszikus és modern technológiával nyert adatok kombinációja akár a korábban már megvizsgált csontanyagokról is számos új információt szolgáltat. Mindez a kiállítóterekben is folyamatos megújulást igényel. Az új technikák, eredmények bemutatása sokkal összetettebb kérdésekre válaszol, így ezek megismertetése korlátozott a klasszikus vitrinbe helyezett tárgybemutatókkal.

„Voltaképp nem is a haláltól félünk, hanem attól, hogy a hiányunk senkinek sem tűnik majd fel, hogy egyszer majd nyom nélkül tűnünk el.”

- ¶ Ezek Gadh fiktív bűnügyi antropológusnak, a Dr. Csont sorozat egyik karakterének idevágó szavai, vagyis inkább megalkotójának egy, a való életben is bűnügyi antropológusként dolgozó orvosnak, Kathy Reichsnek a gondolatai (*The Doctor in the Photo*, 6. évad, 9. rész, 2010). Az, hogy miként válik egy tudományág népszerűvé, nagyban köszönhető a könnyedebb filmeknek, sorozatoknak, amik bár sokszor nem ragaszkodnak a tudományos hitelességhez, de egy szakma romantikáját megteremthetik, és segíthetnek az „élő” kutatók elfogadásában is. Ezeknek a „könnyű műfajú” alkotásoknak az is a tanulságuk, hogy miként teremthető meg a tudomány és a „közönység” között kapcsolat.
- ¶ A módszertani és a szemléletmódban történő széles körű megújulás a tudomány és a társadalom között egy sokkal közvetlenebb, nyitottabb kommunikációt is elindított. Így az elmúlt két évtizedben a régészet több fronton is népszerűsítő fórumokat hozott létre. Ilyen volt az Angliában igen népszerűvé

vált Time Team című sorozat, ami régészeket, antropológusokat követett végig napi munkájuk közben. Egyre több kutató indított önálló blogokat, melyek száma egyre nő a közösségi média platformjain is. Akárcsak a tudományos megközelítésben, a közönség számára mutatott ismeretterjesztő anyagokból sem hiányozhatott, hogy a múltból származó minden tárgy, jelenség lényegében az emberi jelenlét tanúsága. Így ezeknek a programoknak a színesítéséhez nagyban hozzájárultak az emberi maradványok, majd a közönség számára igényné is vált a velük való találkozás.

¶ Hazánkban az első ilyen, igen nagy sikerű grandiózus kezdeményezés volt a váci Fehérek templomában felfedezett múmiák bemutatása 2006-ban, Pap Ildikó és Szikossy Ildikó vezetésével, a Magyar Természettudományi Múzeum szervezésében. A váci múmiák felfedezése önmagában is jelentős volt, hiszen Európában igen kevés a természetes módon mumifikálódott emberi maradvány. Bár nem mondható egyedinek sem, hasonló leletanyagot képviselnek a palermói katakomba múmiái is. Bár ott vegyesen vannak a természetes módon megmaradt múmiák és azoknak a maradványai, akiknek testét próbálták megőrizni. A hazai kiállítás áttörő jelentőségű volt, nem egyszerűen mumifikált testek vitrinbe helyezéséről szólt, hanem igen nagy hangsúlyt fektettek az egyéni történetek megjelenítésére, a korabeli tárgyak, ruhák bemutatására, amelyeket az elhunytakon keresztül hoztak a látogatókhoz közelebb. A kiállítás tervezése egy fontos problémakört is felhozott: a múmiákat felöltözve, lényegében előkerülésükhöz hasonlóan mutassák be, vagy mint biológiai maradványokat, ruházat, mellékletek nélkül. Az egyiptomi múmiák esetében erre van is példa, hiszen régebben, a röntgen- vagy a CT-vizsgálatok alkalmazása előtt ezeket a múmiákat egyszerűen kibontották a vizsgálatokhoz, és a kiállítótérbe is így módon kerültek. A váci múmiák esetében nem ez történt. Éppen ellenkezőleg, olyannyira ügyeltek a valóság leképezésére, hogy a múmiák ruházatának alapján készített másolatok textilanyagát öregítették, koptatták, hogy kiállítás hangulata minél jobban közelítsen a kriptában érzékelt atmoszférához. A fő mondanivaló nem csak a tudományos eredmények

Lényegében egy régen élt ember maradványának jelenléte egy kiállításban megtöri azt a személytelenséget, amivel a múlthoz viszonyulunk.

bemutatása volt tehát. A hangulat felidézésével a 18. századi emberek életének és halálának bemutatásán keresztül a kutatók rávilágítottak az elmúlásra és az emberi élet törékenységre is. Később a váci múmiák világ körüli útra indultak, és részét képezték a *Mummies of the World* című kiállításnak, ami eddig a legnagyobb múmiakiállítás a világon. Ebben a világ szinte minden tájáról és korszakából származó múmiák mellett az egykori váci polgárok is kiemelkedő szerepet kaptak. 2018-ban nyílt lehetőség arra, hogy a nemzetközi együttműködésben létrehozott kiállítást a közönség Budapesten is láthassa, kivételes lehetőséget adva annak bemutatására, hogy múmiák nem csak Egyiptomban lehetnek, és nem csak gyolcsba tekerve.

¶ A kiállításokon túl egy új fajta „testközeli” élményt is felfedezett a régészet a laikusokkal való találkozáshoz, mégpedig az interaktív programok megalkotásán keresztül. Ilyen rendezvények többek között a Nemzetközi Régészet Napja, a Múzeumok Majálisa, a Múzeumok Éjszakája, a Kutatók Éjszakája. Ezek sokkal tágabb lehetőséget nyújtanak a kutatóknak arra, hogy a szigorú tudományos szerepkörből kilépve szórakoztatóbb, interaktív módon mutathassák be a szakma sajátosságait. Ez nagyon sokat segített a régészet megismertetésében, elfogadásában, így igen jelentős társadalomformáló szerepet jelent. Ezek a mozgalmak az embertant is előtérbe helyezték, jelentős szerepet szánva az antropológiának a programokban. Hiszen az emberi maradványok ilyen közelsége minden korosztály számára áttörő élményt és mélyebb kapcsolódást jelenthet a múlt emberéhez és annak kutatójához. Az emberi maradványok az antropológusok műhelyébe engednek interaktív módon való belépést. Ez olykor Poirot szellemét idéző oknyomozással ér fel, vagy éppen a biológia oldaláról ismerteti meg a régmúlt emberét és környezetének kihívásait. Ha már Poirot, akkor Agatha Christie, akit azért is érdemes

felidézünk, mert ő maga is számos ásatáson vett részt, brit régész férje, Max Mallowan oldalán. Ahogy írta, kívülállóként őt a mindennapi életet feltáró régészeti leletekből megrajzolható ember, emberi élet érdekli. A régészetnek és a vele társuló tudományokban dolgozó szakembereknek is ezt kellett felismerniük és elfogadniuk, azért, hogy tudományos eredményeik közelebb kerüljenek az emberekhez.

¶ Így nyertek egyre nagyobb teret a közösségi oldalakon is az embercsontokból kiolvasott egyéni sorstörténetek, de ilyen felvillanásokat mutattunk be a múltból a Múzeumok Éjszakáján is a Magyar Nemzeti Múzeumban a *Történeti Helyszínelők* című előadásorozat formájában, három éven keresztül. A már említett népszerű Dr. Csont sorozat hangulatát idéző interaktív performance kellékei között a régészek és az antropológusok közös munkáját jelenítettük meg egyedi leletegyüttéseken keresztül. Amellett, hogy kellékként az amerikai nyomozók fő kísérője, a fánk és a kávé is előkerült, ásatási helyszín rekonstrukcióval, élő párbeszédiken, valós vizsgálatot végeztünk a látogatók előtt, olykor beillesztett irodalmi, történeti forrásanyagok megidézésével. Az egyik ilyen előadásunk Agatha Christie regénye után a *Szunnyadó Gyilkosság* volt, amelynek főszereplője a sólyi református templomból előkerült, hódoltsági időszakból származó két lefejezett idős férfi volt. A laikusokat mintegy virtuális térbe, egy ok-okozati feltáró interpretációs folyamatba helyeztük. Ily módon egy eset megoldásán túl közelebb hoztuk a mai emberhez a régi korok problémáit, történeti összefüggéseit, magát a látogatót is a múltba helyezve. Ezt az alapkoncepciót megtartva a következő években így dolgoztuk fel az emberi élet főbb állomásait az *Életeken át – Csontokon keresztül* című előadásban, illetve egy rézkori tömegsír esettanulmányát is *A transzcendencia anatómiája* címmel. Itt kell megemlíteni a szegedi Móra Ferenc Múzeumban megvalósult *Beszélő holtak – történeti helyszínelők* című embertani-régészeti időszaki kiállítást is. A tárlatot a Szegedi Tudományegyetem Embertani és Régészeti Tanszékének munkatársai tervezték és alkották meg, ebben több in situ sír rekonstrukciója is látható volt. Az installációkkal a temetés, a végső elbúcsúzás

A transzendencia anatómiája – előadás a 2019-es Múzeumok Éjszakáján

mozzanatait kívánták érzékeltetni, de a bemutatott csontok és tárgyak, olykor ötletes múzeumpedagógiai elemekkel, az embertan és a régészet összefonódásaira, kutatási módszereire is rávilágítottak (Szilágyi és Bereczki 2020). A publikummal való találkozások egyébként a régészek, az antropológusok és egyéb társtudományok szakemberei között is számos korlátot és határt oldottak fel, mivel ily módon egy tudományos konferenciához viszonyítva sokkal lazább, érthetőbb és kötetlenebb formában mutathatjuk meg eredményeinket – egymásnak is.

IZGALMAS, ÉRDEKES...DE VAN HASZNA IS?

¶ Az emberi maradványok megjelenítése és tanulmányozása az egyik legközvetlenebb és leginkább meghatározó információforrás az elmúlt életekről, az emberi biológiáról, a halál különböző kulturális megközelítéseiről, a temetkezési gyakorlatokról és hiedelemrendszerekről, beleértve a túlvilággal kapcsolatos elképzeléseket is. A múlttal való testközeli találkozás a jelenünket teheti jobbá, ugyanis a nosztalgia pszichológiai és szociális értelemben is hasznos egy közösség számára. A történeti korok embere segít leépíteni azt a tévhitet, hogy régen az emberek csak meghaltak, hogy az élet rövidege és idejének kiszámíthatatlansága érzelmileg benuoltta tette a múlt emberét (például gyermekhalálozás, nincs kötődés a gyermekekhez). Az emberi maradvány látványa bárkiben kiválthatja azt a gondolatot: csont, ami én is vagyok, és én is az leszek majd. Lényegében egy régen élt ember maradványának jelenléte egy kiállításban megtöri azt a személytelenséget, amivel a múlthoz viszonyulunk. Egyúttal a régi korok betegségeinek és környezeti kihívásainak következményeivel való szembesülés megtanítja értékelni a modern tudomány és orvoslás vívmányait, megbecsülni a modern élet előnyeit. Az embertannak jelentős véleményformáló szerepe lehet a mai orvostudományban szkeptikus emberek meggyőzésében is, hisz kézzelfogható bizonyítékot szolgáltat az egykori környezeti viszonyok és az orvoslás kezdetleges szintjének következményeire.

- ¶ Az egyre növekvő érdeklődés azonban komoly dilemmát is okoz a kutatóknak, hiszen jelentős etikai és morális szempontokat is figyelembe kell vennünk az egykor élt emberek ennyire közvetlen bemutatásával. Gondoljunk csak arra, hogy milyen ellentmondásos érzelmeket váltott ki a közönségből a *BODIES* című kiállítás. Sőt az ilyen újkori leletegyüttes esetében előfordulhat, hogy még hozzátartozók is élhetnek.
- ¶ Vajon hogyan találhatjuk meg az egészséges egyensúlyt? Milyen fő célokat kell a múzeumi kurátoroknak, antropológusoknak szem előtt tartaniuk, amikor emberi maradványokat vizsgálunk vagy tárunk a nagyközönség elé? Ez a kérdés bonyolult és igen megosztó még a kutatók körében is. Nehéz meghúznunk a határt a tudományos ismeretterjesztés és az etikai megfontolások között. Éppen ezért emberi maradványok bemutatása esetén mindenképpen szem előtt kell tartani, hogy a leletanyag eredete lekövethető legyen. Így a 19. században gyakorlatban lévő régészeti leletvásárlás vagy ajándékozás ma már nem alkalmazható múzeumi gyűjtemények gyarapítására. Emellett a múzeumi gyűjtemények száz évnél fiatalabb leleteket nem őrizhetnek és nem is mutathatnak be. Az emberi maradványokat a megfelelő régészeti, történeti kontextusban bemutatva, kizárólag tudományos céllal lehet kiállítás céljából a közönség elé tárni (Mays 2014).

EMBERTANI GYŰJTEMÉNYEK MINT KUTATÁSI FORRÁSOK

- ¶ A publikum igényeinek kielégítése mellett a múzeumi gyűjteményekben dolgozókra nagy felelősség is hárul, hiszen ki kell elégíteniük az emberi csontgyűjtemények irányába történő egyre növekvő kutatási igényt is. Ugyancsak megnőtt azoknak a képességeknek a száma, elsősorban külföldön, melyek a humán csonttan tudományának különböző részterületeit fedik le, mint igazságügyi régészet vagy a palaeopatológia). Ez növekvő kutatási igényt támasztott az emberi maradványok gyűjteményei iránt is. Mindez megfelelően tárolt és kutatható

gyűjteményt kíván, egyúttal olyan dokumentációs rendszert is, ami hosszú évtizedek távlatában is elérhető. A dokumentációs módszerek ennek következtében ugyancsak rohamos fejlődésnek indultak, kezdve az összetett adatbázisok megalkotásától az értékes, ritka embertani leletek adatainak, dimenzióinak többretű rögzítéséig. Ez lényegében a sérülékeny leletek tanulmányozását vagy élményszerű bemutatását is lehetővé teszi, hiszen a maradványok régebben komoly kockázatnak voltak kitéve, még akár egy vitrin üvegén keresztül is. Ma már számos múzeumi vagy egyetemi kutatócsoport teszi elérhetővé eredményeit online, nemcsak adatbázisok, de demonstrációs anyagok formájában is, mint ahogy azt a Museum of London Antropológiai Kutatócsoportjának (MOLAS) esetében is láthatjuk (<https://www.museumoflondon.org.uk/collections/other-collection-databases-and-libraries/centre-human-bioarchaeology/osteological-database>).

ZÁRSZÓ

- ¶ Az embertan és a régészet szoros összefonódása csak az első lépést jelentette az egykori ember életének megismeréséhez. A folyamatosan fejlődő és egyre szélesebb területet lefedő vizsgálati módszerek alkalmazása újabb kutatási távlatokat tár elénk, így a múlt emberének világa kimeríthetetlen értékforrás a ma embere számára.
- ¶ Ahogy az ember biológiai értelemben halad az evolúció összetett fejlődési lépcsőjén, úgy halad gondolkodása is a fejlődés szerteágazó lépcsőjén. Lesznek területei, amelyek érdekességek maradnak, ugyanakkor lesznek olyan vívmányai és eredményei is, amelyek nemcsak a ma, de jövő emberének a fejlődéséhez szükséges lépéseket jelentik majd. Tekintsünk hát nyitott és érdeklődő szemmel erre a tudományra, amely azon túl, hogy érdekességekkel bővíti belső lexikonunkat, az egykoron élt emberek sorsán keresztül meg is érinthet bennünket. Észrevétlenül megtörténhet velünk, hogy felismerjük, milyen végtelen lehetőségekkel teli fejlődési úton vagyunk mi magunk is, amelyben minden ember ennek a lenyomata.

¶ Írásomat a paleoantropológia egyik legnagyobb alakja, Richard Leakey idevágó gondolataival szeretném zárni:

¶ „Ez a *Homo sapiens* egyik paradoxona: egyszerre érezzük az évmillió vadászó-gyűjtögető életmód formálta tudat és a mi tudatunk egységét és különbözőségét. Egységes a tudatunk, mert ugyanaz az öntudat hatja át, ugyanaz az áhítat az élet csodái láttán. És érzékeljük a különbözőséget is, az általunk teremtett és minket teremtő kultúra – nyelv, szokások, vallás – másságát. Örvendezzünk, hogy az evolúció ilyen csodálatos lényt hozott létre” (Richard Leakey: *Az emberiség eredete*, 1995).

Köszönetnyilvánítás: Ezúton szeretnék köszönetet mondani Pap Ildikónak, aki értékes észrevételeivel segített a publikáció elkészítésében.

Irodalom

- Buikstra, J. E.: Biocultural Dimensions of Archeological Study: a Regional Perspective. In: Robert L. Blakely (ed): *Biocultural Adaptation in Prehistoric America*, University of Georgia Press, 1977, 67–84. (tDAR id: 135285)
- Farkas, L. Gy, Dezső, Gy. *A magyar antropológia története a kezdettől napjainkig*. JATE Press, Szeged 1994
- Hrdlička, A.: Physical anthropology: Its scope and aims; its history and present status in America. *American Journal of Physical Anthropology*, 1918/1., 3–23.
- Procopio, L.: Curating Racism: Understanding Field Museum Physical Anthropology from 1893 to 1969. *Theory and Practice: The Emerging Museum Professionals Journal*, 2019/2.
- Renfrew, C.: *Archaeology and Language: the puzzle of Indo-European origins*. Penguin Books, London 1987
- Mays, S.: Holding and Displaying Human Remains. In: Fletcher, A. – Antoine, D. – Hill, J. D.: *Regarding the Dead: Human Remains in the British Museum*. British Museum, 2014
- Szilágyi, K. Bereczki, Zs.: Beszélő holtak – Történeti helyszínelők: egy kiállítás elő- és utóélete. *Veritatis Imago*, 2019/2–2020/1., 75–90.
- Washburn, S. L.: The new physical anthropology. *Transaction of the New Year Academy of Science*, 1951/13., 298–304.

Guido da Vigevano (1280–1349): *Anathomia Philippi Septimi*, 1345
Forrás: Wellcome Library